

Några kommentarer till Wittgensteins "Om visshet"

---

1. Teoretiskt tvivel och traditionell kunskapsteori

Är det principiellt otivelaktigt att den här kritan inte innehåller en försåtligt dold sprängladdning som strax detonerar? Är det teoretiskt otänkbart att det, här framför mig i golvet, finns en osynlig fallucka som jag kommer att ramla ner i om jag tar ett par steg framåt? Är det absolut visst att en ambulanssjukvårdare, som just anlänt till en stor skadeplats och ser sig omgiven av nedblodade och kvidande människor, inte är utsatt för ett osmakligt *practical joke*, där de till synes skadade bara är uppsminkade skådespelare?

Det finns inget att invända mot påståendet att det i kunskaps-teoretiska sammanhang är riktigt att svara 'nej' på de här frågorna. Det är tänkbart och principiellt möjligt att kritan snart exploderar, att det finns en osynlig fallucka här i golvet, och att ambulansföraren är lurad – så används faktiskt uttrycken 'tänkbart' och 'principiellt möjligt' i de flesta kunskapsteoretiska diskussioner, och det är inte sällan detta språkbruk som håller diskussionerna levande.

Karakteristiskt för detta 'principiella' tvivel på att kritan är ofarlig, eller på att golvet här framför mig är solitt, är att det vore orimligt att ta det i beaktande i praktiska sammanhang. Om vi säger att visst kan vi föreställa oss att här finns en fallucka, menar vi inte att jag ska kontrollera saken innan jag ställer mig på platsen; en sådan kontroll skulle vi uppfatta som komisk, ja rentav paranoid. Det principiella tvivlet på sådana saker, är inte menat som en uppmaning att verkligen noggrannare kontrollera hur saker och ting förhåller sig, innan vi agerar.

Att identifiera en nivå av sådant 'teoretiskt' tvivel, förefaller, som sagt, vara väsentligt för en stor del av den traditionella kunskapsteoretiska diskussionen. Ja, många viktiga kunskapsteoretiska uppfattningar eller positioner kan tydligt formuleras bara mot bakgrund av det sätt

att tala om 'tvivelaktighet', 'tänkbarhet', 'ifrågasättande' osv., som präglar det teoretiska tvivlets diskurs. Den omfattande diskussionen kring huruvida den riktiga användningen av 'vet att p' kräver grunder som 'garanterar' utsagan p:s sanning, begriper man bara om man är införstådd med att det här handlar om 'principiell' eller 'teoretisk' garanti. Och fallibilismen, samt invändningarna mot den, går att helt och fullt begripa bara mot bakgrund av talet om 'principiell' felbarhet och ofelbarhet. Detsamma gäller skepticismen, åtminstone så som den oftast uppfattas i kunskapsteoretiska sammanhang. De skeptiska skräckscenarierna – att jag är bedragen av en ond demon, eller att min hjärna manipuleras av en sadistisk vetenskapsman – är inte menade som uppmaningar till att verkligen ompröva vårt förtröstansfulla handlande, utan sägs vara av 'rent teoretiskt' intresse.

2. Det teoretiska tvivlets oklara innebörd

Nu vore det fel att påstå att det sätt att tala om 'teoretiskt tvivel', 'principiellt rum för ifrågasättande', etc., som präglar mycken kunskapsteori, är alldeles klart och tydligt. Det ger förvisso något slags struktur åt den kunskapsteoretiska diskussionen, tillräcklig för att hålla igång den. Och det finns, som sagt, en tämligen bred konsensus om att det faktiskt existerar påståenden vars sanning det vore absurt att inte lita på i praktiken, men som kan 'teoretiskt betvivlas'.

Men att klargöra meningen hos ett uttryck som, låt oss säga, 'teoretiskt otvivelaktigt', genom att ge okontroversiella och riktigt upplysande exempel på eller förklaringar av vad det innebär att ett påstående är teoretiskt otvivelaktigt är inte lätt. Ett exempel på svårigheten är Keith Lehrers försök (1990, s 40–8) att klargöra innebörden av 'infallible foundation' – 'ofelbar grundval' – genom att säga att en sådan grundläggande övertygelse 'garanterar' sin egen sanning – som om 'garanterar' här vore klarare än 'ofelbar'! Strax därefter tar han upp somliga tänkares uppfattning att en övertygelse som 'garanterar' sin egen sanning ska förstås som 'okorrigerbar'. Och 'okorrigerbar' förklaras slutligen i termer av 'logisk omöjlighet'. Mot bakgrund av de många välkända oklarheterna kring och problematiseringarna av begreppen logisk omöjlighet och logisk nödvändighet, och då inte minst frågetecknen kring logikens 'okorrigerbarhet', är det svårt att se Lehrers resonemang som något annat än ett ansträngt försök att hålla fast vid en sluten och självgående retorisk apparat. Ett ytterligare

tecken på detta, är att hans resonemang bär den filosofiska desperationens kanske främsta kännetecken, nämligen det ständiga *kursiverandet* av de termer han förlitar sig på i sina 'förklaringar': 'garanterar', 'okorrigerbar', 'logisk omöjlighet'.

3. Var Wittgenstein epistemolog?

En del uttolkare av *Om visshet* menar att Wittgensteins diskussion av i synnerhet skepticismen, rör sig inom den traditionella kunskaps-teoretiska begreppsram jag just försökt antyda. Gunnar Svensson skriver till exempel såhär (1992, s 16):

Det är inte bara så att Wittgenstein [...] försöker visa att en skeptisk ståndpunkt är ohållbar, eller att vi i praktiken är tvungna att omfatta vissa åsikter. Inte heller är det så att han nöjer sig med att försöka visa att skeptiska tvivel saknar mening. Han försöker därutöver visa att vi av logiska skäl är tvungna att med objektiv visshet omfatta vissa påståenden. Wittgensteins anteckningar rör alltså inte bara skeptikerns tvivel utan också epistemologens visshet. Det är en insikt om denna visshet, och inte bara en insikt om att skeptikerns tvivel är tomt, som till sist kan tillfredsställa ett epistemologiskt sökande. Det Wittgenstein i detta sammanhang kommer fram till liknar därför i hög grad det som den traditionella epistemologen varit ute efter.

Den metod Wittgenstein använder sig av i denna sin attack på skeptikern består, säger Svensson, i att ge en översiktlig framställning av de epistemologiskt problematiska uttryckens användning; en framställning som visar, eller gör oss uppmärksamma på, de språkregler som faktiskt styr användningen av uttrycken ifråga. Genom en sådan 'grammatisk undersökning' blir vi klara över att skeptikern måste missbruka språket för att överhuvudtaget kunna formulera de satser som är menade att uttrycka skeptiskt tvivel. Det blir också, tänker sig Svensson, klart att somliga påståenden är 'objektivt vissa'. Därmed skulle skeptikern vara desavouerad.

Denna anti-skeptiska strategi har en fundamental svårighet. Och den är: varför skulle jag, om jag anser mig tvivla på sådana saker som att *detta är en hand* eller *jorden existerade för 10 minuter sedan*, inte tvivla på resultatet av varje grammatisk undersökning som någon producerar i avsikt att tillbakavisa min skepticism? Det är en oerhört

besynnerlig tanke att tvivel på att *detta är en hand* skulle på något sätt kunna tillbakavisas genom ett filosofiskt studium av språkanvändningen. För vilket resultat av en grammatisk undersökning kan sägas vara troligare, mer otvivelaktigt, än att *detta är en hand*? Att tvivla på resultatet av en sådan undersökning, kräver inte ens fantasifulla hjärna-i-bunke- eller bedragande-demon-argument. Det räcker med en smula erfarenhet av hur lätt det är att gå vilse och begå misstag i grammatiska undersökningar av det slag Svensson talar om. Tvivlar jag på att *detta är en hand*, är det närmast inkonsekvent att inte tvivla på varje kartläggning av tvivlets och visshetens grammatik. Den anti-skeptiska strategi Svensson tillskriver Wittgenstein, lämnar varje skeptiker av någorlunda kaliber orubbad.

4. En alternativ strategi

Så skeptikern sitter, som vanligt, med trumf på hand, just därför att inget argument som man tycker sig kunna använda mot honom är mindre tvivelaktigt än de saker han redan säger sig tvivla på. Varje försök att tillbakavisa skeptikern genom att *visa* att det han säger sig tvivla på är 'principiellt otvivelaktigt', och att hans tvivel är 'tomt', är fåfäng. Går man med på att föra en diskussion med skeptikern i termer av 'principiell otvivelaktighet' och 'teoretisk tänkbarhet', kommer man aldrig tillrätta med hans tvivel.

För att råda bot på den skeptiska sjukan, måste man alltså ställa sig på betydligt större skyddsavstånd från den traditionella kunskaps-teorins försåtliga begreppsarsenal än vad Gunnar Svensson menar att Wittgenstein gör. Det innebär att på allvar bearbeta den idé om en sfär av 'teoretiskt', 'principiellt' tvivel, som spökar i såväl skeptikerns som anti-skeptikerns olika sätt att argumentera. Vilket inte betyder att *förneka* möjligheten av teoretiskt, principiellt tvivel; det vore absurt, eftersom sådant tvivel faktiskt förekommer i filosofiska sammanhang. Nej, vad som måste bearbetas är snarare själva *intresset* för detta sätt att tala om tvivel och visshet.

5. Wittgenstein om visshet

Om visshet är en bok som är svår att förstå. Att den innehåller många olika, mer eller mindre motstridiga, tankegångar och uppslag, är naturligt, eftersom manuskriptet består av relativt obearbetade anteckningar. Att påstå sig ha identifierat de mål mot vilka Wittgenstein säger sig

”oavslåtliga ha skjutit” (§387), måste innebära att betrakta en hel del av bokens tankegångar och formuleringar som inkonsekventa snedsteg. Men att hitta entydiga belägg för exakt *vilka* av tankegångarna som utgör sådana snedsteg, låter sig knappast göras.

Om visshet innehåller en hel del undersökningar av hur uttryck som ’vet’, ’tvivel’ och ’visshet’ används i vårt språkbruk. Gunnar Svensson, Marie McGinn och andra uttolkare menar att dessa undersökningar fungerar som anti-skeptiska argument. Jag har försökt visa att de inte kan fungera så; och om Wittgenstein verkligen gav dem denna uppgift, begick han ett misstag.

Jag tror för min del inte att *Om visshet* innehåller någon som helst anti-skeptisk argumentation. En stor del av Wittgensteins arbete där bör snarare karakteriseras som en terapeutisk granskning av det intresse såväl skeptikern som anti-skeptikern fäster vid diskussionen kring den ’principiella’ eller ’teoretiska’ otvivelaktighetens möjlighet.

Wittgenstein ställer flera gånger frågan varför tvivel som inte har, eller är menat att ha, några praktiska konsekvenser, är något att oroa sig över, eller bry sig om. Angående påståendena att jag har en hjärna, och att bordet finns när ingen ser det, undrar han:

Men om nu någon betvivlade det, hur skulle hans tvivel visa sig i praktiken? Och kunde vi inte låta honom tvivla i lugn och ro, eftersom det ju inte gör någon skillnad? (§120)

Om de som säger att det inte är alldeles säkert, utan bara högst sannolikt, att vattnet i kitteln som står på elden kommer att koka och inte frysa, frågar han:

Vilken skillnad gör detta i deras liv? Är det inte bara så att de talar mera om vissa saker än andra människor gör? (§338)

Ibland raljerar han över diskrepansen mellan praktiskt och teoretiskt tvivel, till exempel i den välkända anteckning där han tänker sig sitta framför ett träd tillsammans med en filosof som gång på gång upprepar orden ”Jag vet att det där är ett träd”. Till en förbipasserande ger Wittgenstein förklaringen till filosofens beteende: ”Denna människa är inte galen: Vi filosoferar bara.” (§467).

Om man utgår från att Wittgenstein är ute efter att leverera ett anti-skeptiskt argument, är det svårt att betrakta användningen av humor och ironi som mer än en tillfällig, retorisk utsmyckning av hans

tankar. Uppfattar man däremot syftet med undersökningarna på det sätt jag gör, får det raljerande inslaget en mer väsentlig roll: att lära sig skratta åt de filosofiska talesätt som bekymrar en, är ett viktigt steg i behandlingen av ens intresse för dessa talesätt.

Nu är ironiserandet över de kunskapsteoretiska språkspelen inte ett dominerande inslag i *Om visshet*. Betydligt mer energi ägnar Wittgenstein åt att uppmärksamma det tillitsfulla, grundlösa handlandets centrala plats i vårt liv och vårt kunskapssökande. Jag ska avslutningsvis förklara varför jag tror att detta tema ska förstås som ytterligare ett sätt att bearbeta intresset för frågorna kring det 'principiella' tvivlet och den 'teoretiska' ofelbarheten.

Det principiella tvivlet på att marken framför oss är solid, vore inte bara komiskt eller onödigt att ta i beaktande i praktiken. Nej, det vore faktiskt *fördömande* om vi, innan varje nytt steg, undersökte platsen där vi planerade att sätta foten, för att se om där finns en dold fallucka. Vi skulle bli fördröjda i allt vi gjorde, inte förmå utföra viktiga arbeten, få problem att försörja oss själva, och så vidare. Att i praktiken hysa ogrundad tillit till att marken framför oss är trygg att gå på, är helt enkelt nödvändigt i en enorm mängd väsentliga sysselsättningar.

Analogt gäller att om ambulanssjukvårdaren, innan han påbörjar sin vårdinsats, verkligen kontrollerar att de kvidande människorna omkring honom inte är uppsminkade skådespelare, skulle det inte bara vara onödigt omständligt; nej, det skulle betyda att sjukvårdaren grovt missköter sitt jobb, och bör omplaceras utan vidare.

Wittgenstein har ett annat belysande exempel (§315). En person har tappat bort något, och vill finna det igen. Han öppnar en låda, och finner inte föremålet där. Han stänger lådan, väntar, och öppnar den sedan på nytt, för att se om föremålet kanske finns där nu. Han fortsätter på det sättet. Vad ska vi säga här? Jo, att personen inte lärt sig söka; ty till sökande hör, att man litar på att ett föremål inte hux flux dyker upp på ett ställe som man nyss genomskötit. Om vi tvivlade här, skulle sökandet aldrig komma igång.

Wittgenstein uppmärksammar en mängd analoga exempel: om vi i praktiken betvivlar naturens lagbundenhet, kommer vi inte att kunna tillägna oss vetenskaplig skolning (§315), om vi tvivlade på att jorden existerade för 100 år sedan, skulle historisk forskning och undervisning köra fast (§316), ständigt praktiskt tvivel på experimentapparaturens tillförlitlighet och existens skulle förhindra allt experi-

menterande (§337), och i matematiken måste jag lita på att siffrorna inte av sig själva byter plats på papperet och på att mitt minne inte spelar mig ständiga spratt (ib.). Ja, Wittgenstein menar att till och med fällandet av omdömen, själva språket, vilar på den ogrundade tilliten till ens egen förmåga att använda språket riktigt i en mängd elementära fall. Han skriver:

Hur avgör någon, vilken som är hans högra hand och vilken som är hans vänstra? Hur vet jag att mitt omdöme kommer att stämma överens med de andras? Hur vet jag att denna färg är blått? Om jag inte här litar på *mig*, varför skulle jag lita på den andres omdöme? Finns det ett varför? Måste jag inte någonstans börja lita? Dvs. jag måste någonstans börja med icke-tvivlandet; och detta är inte, så att säga, förhastat men förlåtligt, utan det hör till fällandet av omdömen. (§150)

Slutsatsen man kan dra av dessa iakttagelser, är att mycken grundlös tillit är väsentligen förknippad med verksamheter som vi inte kan avstå från, med mindre än att avstå från allt som betyder något för oss. Oavsett om det vi i dessa fall förlitar oss på är principiellt tvivelaktigt eller otvivelaktigt, måste vi fortsätta att i praktiken hysa denna tillit som nu, *och utan att söka grunder för den*, om vi vill ägna oss åt att exempelvis promenera, ta hand om skadade medmänniskor, räkna matematik, betvivla saker och ting, och använda vårt modersmål – kort sagt, ägna oss åt det som utgör våra liv (§344). Att endast lita på det man har goda grunder för, är alltså ett ideal som det vore förödande att ens sträva efter att förverkliga inom något för oss riktigt betydelsefullt område. Det vore inte bara så att säga onödigt försiktigt att alltid i praktiken söka grunder innan vi börjar lita; nej, det skulle radera hela vår tillvaro.

Men på vilket sätt kan nu detta konstaterande hjälpa till att råda bot på vårt intresse för frågorna kring det principiellt, absolut vissa? Spelar inte Wittgenstein snarast skeptikern i händerna här, genom att tillskriva det grundlösa handlandet sådan betydelse?

Jag tror inte det. Vad Wittgenstein gör, är att visa att vår grundlösa tillit till saker och ting som i många fall svårligen kan karakteriseras som 'i princip otvivelaktiga' genomsyrar vårt tänkande och vårt liv så till den grad *att det framstår som absurt att alls beklaga denna tillit*, eller bekymra sig över den på något sätt, eller vilja förankra den i den

'objektiva vissheten'. Att vilja ha något utöver denna grundlösa tillit, att verkligen *sakna* grunder för den, verkar med ens orimligt. Vi klarar oss inte bara bra med den; vi klara oss överhuvudtaget inte utan den. Wittgenstein ägnar sig alltså inte åt någon Humesk *resignation* inför det faktum att vi i praktiken faktiskt nöjer oss med det ena och det andra. Han *gläder sig* snarare inför detta faktum! Där Hume på ett teoretiskt plan trots allt fortsätter att känna sig *besvärad*, frågar sig Wittgenstein ihärdigt: men varför, ens i teorin, känna sig besvärad? Han liksom vrider perspektivet, och tycks vilja säga: Den grundlösa tilliten står till vår tjänst! Se bara på allt den sätter oss i stånd att göra! Se hur oersättlig den faktiskt är! Så vad har ni skeptiker och anti-skeptiker egentligen att vara så upphetsade över?

Litteratur

LEHRER, KEITH (1990), *Theory of Knowledge*, London: Routledge.

MCGINN, MARIE (1989), *Sense and Certainty*, Oxford: Basil Blackwell.

SVENSSON, GUNNAR (1992), *Wittgenstein om kunskap och visshet*, Stockholm: Thales.

WITTGENSTEIN, LUDWIG (1992), *Om visshet*, Stockholm: Thales, övers Lars Hertzberg.